

Dženita Sarač-Rujanac

BRANKO MIKULIĆ O AKTIVNOSTI I METODAMA RADA SAVEZA KOMUNISTA I NACIONALNOM PITANJU U HERCEGOVINI NAKON 21. SJEDNICE PREDSJEDNIŠTVA SKJ

Sažetak: Nacionalno pitanje bilo je vrlo važno u kontekstu preoblikovanja jugoslavenskog društva iz socijalizma u željeni komunizam. Međutim, usprkos uvjerenju da je ono u federalnoj Jugoslaviji riješeno, uzročno-posljedično vezano za postepenu transformaciju same države, pokazalo se kao izrazito dinamično, podložno različitim utjecajima i vrlo osjetljivo pri čemu se iznova reanimiralo i značajno različito tumačilo. Rukovodstvo u SR Bosni i Hercegovini u kojoj su živjele tri dominirajuće nacije, ali i brojni pripadnici drugih nacija i nacionalnosti, forsiralo je proklamirani princip nacionalne ravnopravnosti i jednakosti, nedodirljivu dogmu bratstva i jedinstva. Pribojavajući se narušavanja uspostavljene nacionalne ravnoteže, rukovodstvo SRBiH je bilo osjetljivo na bilo kakvo istupanje izvan okvira koje je samo definiralo. Također, pomno je osluškivalo impulse koji su dolazili iz drugih republika, prateći dešavanja posebno u SR Hrvatskoj i SR Srbiji koji su mogli imati različite implikacije, tj. utjecati na raspoloženje i aktivnost stanovništva unutar bosanskohercegovačkih granica. U radu smo se, na osnovu izvorne arhivske građe, usredotočili na aktivnost predsjednika Centralnog komiteta SK BiH početkom 1970-ih godina, perioda izrazitih političkih turbulencija u cijeloj Jugoslaviji. Ukazujemo na ono što je govorio o poziciji i aktivnosti SK, nacionalnoj politici i

Mostarskom savjetovanju, zaključcima 21. sjednice Predsjedništva SKJ i njihovoj provedbi u Zapadnoj Hercegovini koje se to itekako ticalo.

Ključne riječi: Savez komunista, nacionalna politika, ravnopravnost, razvoj, Branko Mikulić, Mostarsko savjetovanje, Lištica, Grude

Uvod

SR Bosna i Hercegovina, kako je zamišljalo komunističko rukovodstvo u sigurnom okrilju *socijalističkog samoupravljanja*, trebala se razvijati u skladu s općim ljudskim i humanim vrijednostima, konceptom zajedništva, pune ravnopravnosti naroda i narodnosti i višenacionalne participacije u svim sferama života. Nacija je u postojećem sistemu vrijednosti, u skladu s marksističkim poimanjem ovog pitanja, tretirana kao fundamentalna socijalna kategorija, a nacionalna afirmacija je predstavljena kao sastavni dio ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja i emancipacije društva. Međutim, nacionalno pitanje pokazalo se kao izrazito dinamično, podložno različitim utjecajima i vrlo osjetljivo pri čemu se iznova reanimiralo i značajno različito tumačilo. Dok nacija kao društvena zajednica nije bila sporna, nacionalizam i njegove različite varijacije označeni su kao *vječni neprijatelji* koji su davali smisao aktivnosti *revolucije koja teče* i stalnoj *budnosti* komunističke vlasti. U isto vrijeme, nacionalizam je bio opravdanje i za ono što nije bilo pohvalno u društvu ili nije adekvatno funkcioniralo, a moglo se pripisati i neumjesnosti i kratkovidnosti rukovodstva. Njime se označavalo i svako odstupanje, manja ili veća devijacija utvrđenog partijskog kursa, tako da su kao nacionalistički etiketirani i brojni „nesporazumi, teškoće, malograđanske intrige i neodgovorno ponašanje „pojedinaca“ unutar Saveza komunista (SK).¹

Nacionalizam koji je u Bosni i Hercegovini imao „svoje klasne, istorijske korijene i interese“ smatran je, između ostalog, ključnim krivcem za međunacionalne i međuvjerske netrpeljivosti i krvave sukobe u prošlosti. On je bio taj koji je „mutio“ nacionalne odnose, pri čemu je Partija kao, „avangarda i odgovoran subjekt“ isticala da je u stalnom sukobu s tzv. „nacionalsocijalizmom, nacionalseparatizmom i nacionalunitarizmom“.²

1 Branko Mikulić, *Rasprave*, Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje, 1978, 173.

2 Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Centralnog komiteta (dalje: ABiH, f. CK), kutija 9, 1973, Informacija o aktivnosti SK BiH u borbi protiv nacionalizma i šovinizma, Komisija CK SK BiH za rad SK na daljem jačanju i razvoju međunacionalnih odnosa i međurepubličku saradnju, septembar 1973.

Na aktivnost SK i na tom planu posebno je utjecala značajna kadrovska smjena tokom druge polovine 1960-ih godina. Na Petom kongresu SKBiH održanom u januaru 1969. godine, kao najvišem partijskom forumu koji je imao zadatak utvrđivati i ocjenjivati partijsku politiku, prvim čovjekom bosanskohercegovačkog SK, tj. predsjednikom CK SKBiH imenovan je tada četrdesetjednogodišnji Branko Mikulić. Na Šestom kongresu SKBiH (mart 1974) njegov mandat predsjednika bio je potvrđen i tu funkciju je obavljao sve do maja 1978. i Sedmog kongresa SKBiH.

Period Mikulićevog mandata na čelu SKBiH bio je izrazito bremenit i turbulentan. To je period provođenja velike privredne reforme u SFRJ i njenih prvobitnih poražavajućih rezultata, višegodišnjeg nadmetanja dogmata i refomista u političko-partijskom rukovodstvu, procesa *federiranja Federacije*, usvajanja ustavnih amandmana na savezni i republičke ustave (1967, 1968. i 1971, tj. 1972), usvajanja novih ustava početkom 1974. godine, ali i period usporavanja reformskog entuzijazma. U to vrijeme odigrala se prava politička drama i smjena niza istaknutih političara u republičkim rukovodstvima (u Hrvatskoj, Srbiji, Sloveniji, Makedoniji pa i Bosni i Hercegovini). Ojačale su centralna pozicija Josipa Broza Tita i politbirovske metode rukovođenja. To je period jačanja nacionalizma/ama i učestalih pritužbi o ugroženosti, zapostavljenosti ili neravnopravnosti kolektivnog identiteta, tj. nacije, sve otvorenijih neslaganja republičkih rukovodstava, zatvaranja u republičke granice i sporova o različitim, ekonomskim ili političkim pitanjima. Istovremeno, to je vrijeme velikih inozemnih investicija i zaduživanja, usvajanja Zakona o udruženom radu, bujanja administracije i zakonskih propisa, organiziranja brojnih SUR-a, OUR-a i SIZ-ova i sve evidentnije ekonomske krize.

U ovom radu namjera nam je osvrnuti se na stavove Branka Mikulića i njegovo reagiranje na pojave koje su se tumačile kao nacionalizam početkom 1970-ih, posebno one tendencije koji su se *prelijevale* na Bosnu i Hercegovinu iz drugih republika i imale direktne ili indirektne, trenutne ili dugoročne posljedice na stanje i odnose unutar nje. Njegova istupanja u tom periodu moramo promatrati u kontekstu pokušaja *povratka* izvornim zavnbihovskim vrijednostima i usklađivanja proklamiranog i stvaranog stanja, nastojanja izgradnje funkcionalnog društva u postojećem političkom okviru. Pri tome, važni zadaci pred rukovodstvom bili su napuštanje koncepta jugoslovenstva kao, kako se do tada tumačilo, konstruktivnog integracionog, nadnacionalnog modela, neutraliziranje srpskog nacionalizma, tj. *velikosrpskih snaga*, proklamacija posebnog bošnjačkog, tj. muslimanskog nacionalnog identiteta

kao i postepenog oslobađanja kompleksa krivice i skidanje hipoteke ustaštva nad hrvatskim stanovništvom. Posebnu pažnju posvetili smo onome što je Mikulić rekao o radu i obavezama Partije i nacionalnom pitanju tokom svojih posjeta Hercegovini, izrazito hrvatskim stanovništvom naseljenim krajevima posebno nakon gušenja *Hrvatskog proljeća* i 21. sjednice Predsjedništva CK SKJ u decembru 1971. na kojoj je hrvatsko rukovodstvo oštro ukoreno zbog navodnog *popuštanja* nacionalizmu,³ kao i upada naoružane grupe političke emigracije u junu 1972. godine na područje srednje i zapadne Bosne.⁴

Mikulić o pitanju svih pitanja u Hercegovini 1970-ih

Općejugoslavenska situacija se permanentno prelamala na situaciju u Bosni i Hercegovini dok se republičko rukovodstvo početkom 1970-ih posebno suočilo sa snažnim utjecajem dešavanja u SR Hrvatskoj i SR Srbiji. S posebnom pažnjom pratilo je tamošnja politička previranja i bilo zabrinuto zbog različitih „nacionalističkih tendencija“ čiji je krajnji cilj, kako je ocjenjivalo, bila podjela Jugoslavije, otcjepljenja Hrvatske i Slovenije, organiziranje NDH s Bosnom do Drine, organiziranje Velike Albanije i slično.⁵

Iz ovih republika dopirali su snažni impulsi koji su mogli potaknuti već postojeći, kako je nazivan, *tradicionalni* i srpski i hrvatski i muslimanski nacionalizam u Republici čije je jačanje moglo ugroziti željenu ravnotežu zacrtane nacionalne politike koja se nastojala provesti, ali ugroziti i samu poziciju vlasti, tj. položaj jedine Partije. Republičko rukovodstvo je u njima prepoznavalo degradirajuće tendencije koje su imale za cilj uništiti ono što se gradilo od završetka Drugog svjetskog rata predosjećajući mogućnost otvaranja nekih pitanja koja su planirano, uporno bila potiskivana i postepeno pretvarana u tabu-teme.

3 O *Hrvatskom proljeću* i 21. sjednici Predsjedništva CK SKJ vidjeti: Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb: Globus, 1990; *Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971*, Zagreb: Meditor, 1994; Savka Dabčević-Kučar, *'71 - hrvatski snovi i stvarnost I-II*, Zagreb: Interpublic, 1997; Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb: Novi Liber, 2003. i Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991: od zajedništva do razlaza*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006.

4 O tome opširnije: Nikola Milovanović, *Kroz tajni arhiv Udbe II*, Beograd: Sloboda, 1986. i Dženita Sarač-Rujanac, *Branko Mikulić. Politička biografija 1965-1989*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu- Institut za historiju, 2020.

5 Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Fond Branko Mikulić (dalje: AFBiH, f. BM), kutija 8, Bilješka novembar 1969.

Aktuelni „srpski nacionalizam“ nastojao je riješiti tzv. „srpsko pitanje“, ali na način da, rehabilitirajući četništvo, „rehabilitira i paternalističke i hegemonističke ideje“. „Muslimanski nacionalizam“ imao je dvije orijentacije. Prva je bio „separatizam“, koji je isticao da su Muslimani jedini autohtoni narod u Bosni i Hercegovini, a druga je bio „unitarizam“ prema kojem su svi stanovnici Bosne i Hercegovine Bošnjaci. Na taj način Branko Mikulić je početkom 1970-ih godina vidio njihovo djelovanje. Kao političar na istaknutoj poziciji, ali i Hrvat po nacionalnosti, u skladu s deklariranim tezom i partijskom obvezom „borbe s nacionalizmom u svojoj naciji“, posebno se osvrtao i kritizirao „hrvatski nacionalizam“. Smatrao je da sve učestalije isticanje zapostavljenosti pa i ugroženosti hrvatskog naroda ima za cilj snažnu „nacionalnu homogenizaciju“ čije je dalje djelovanje teško bilo predvidljivo.⁶

U to vrijeme Mikulić je često boravio u Hercegovini, u Mostaru, ali i ostalim *komunama*, najviše Širokom Brijegu, tj. Lištici, Čitluku, Trebinju, Livnu, Duvnu, Stocu i Bileći.⁷ Razgovarao je o brojnim pitanjima, od onih općih koja su se ticala Federacije i Republike, aktuelne situacije i društveno-ekonomskog razvoja do konkretnih razvojnih projekta u Hercegovini, pojedinim općinama, do pojava tzv. deformacija i *slučajeva* u Partiji. Česta tema tih razgovora, usko vezana za aktivnosti i učinkovitost partijskog rukovodstva, bilo je nacionalno pitanje, aktuelna nacionalna politika i proces njenog provođenja, pitanje međunacionalnih odnosa i utjecaja iz drugih republika.

U Hercegovini je Mikulić objašnjavao značaj nacionalnog pitanja u višenacionalnoj zajednici kao što je bila SR BiH smatrajući ga „sublimatom ukupnosti društveno-ekonomskog stanja i odnosa“ i ukazivao na to šta sve može da donese jačanje kako hrvatskog, tako i muslimanskog i srpskog nacionalizma.⁸ Posebno je bio zabrinut dešavanjima u Hrvatskoj strahujući od *prelijevanja* situacije iz Hrvatske na pogranična područja, područje Zapadne Hercegovine (Lištica, tj. Široki Brijeg, Posušje, Grude, Čitluk, Ljubuški, Livno i

6 AFBiH, f. BM, kutija 10, Bilješke 30. 9. – 7. 10. 1971.

7 O Mikulićevim posjetama ovim komunama vidjeti sljedeće kutije u Fondu Branka Mikulića Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine: kutija 9 (Bilješke 1970), kutija 11 (Bilješke 1970-1972), kutija 12 (Bilješke 1972-1973), kutija 13 (Bilješke 1973-1974), kutija 14 (Bilješke 1974-1975), kutija 15 (Bilješke 1975-1976), kutija 17 (Izlaganja 1970-1971), kutija 18 (Izlaganja 1971-1972), kutija 19 (Izlaganja 1972-1973), kutija 20 (Izlaganja 1974-1975), kutija 21 (Izlaganja 1976-1977) i kutija 22 (Izlaganja 1977-1979).

8 ABiH, f. CK, kutija 16 1973, Aktivnost SK BiH na provođenju zaključaka Druge i Treće konferencije SK BiH, CK SKBiH, 13. 2. 1973. (Ostvarivanje zadataka u razvoju i preobražaju SK BiH)

Duvno, tj. Tomislavgrad) koja je bila predmet posebnog interesiranja nosilaca „hrvatskog preporoda“.⁹

Arhivska građa ukazuje nam na Mikulićevu posebnu misiju da kao predsjednik CK s Hercegovcima otvoreno razgovara o ovim vrlo delikatnim pitanjima. Razgovarali su o partijskoj organizaciji i slaboj aktivnosti u ovim krajevima, malom broju komunista i etiketiranju da su antihrvati kao i njihovom opterećenošću „traumama prošlosti“.¹⁰ Razgovarano je o „razbijenosti, politički nedovoljno angažovanim komunistima“, „iluzijama da će neko drugi programirati razvoj“ kao i *sektaštvu* partijskog članstva, primjetnoj „odbojnosti i nepovjerenju“ prema prijemu novih članova, „nerazumijevanju“ pitanja religije i slično. Bilo je riječi o položaju stanovništva ovog kraja koji se, kao i u drugim dijelovima Republike, trebao popraviti daljim materijalnim razvojem i industrijalizacijom, tj. proces jačanja materijalne osnove trebao je biti jedan od ključnih razloga prihvatanja socijalizma kao društvenog sistema.

Također, razgovaralo se i o *političkom pritisku* na ovo područje i to onom koje su vršile „tuđe snage: Matica Hrvatska, *Hrvatski književni list*, emigracija i politizirana crkva“ i slično. Mikulić je tokom tih posjeta Hercegovini često

9 Strahovi Branka Mikulića da bi ideje *proljećara* mogle dobiti podršku u Bosni i Hercegovini nisu bili bez osnova. U Sekretarijat CK SKBiH stizali su izvještaji opštinskih komiteta u kojima se detaljno izvještavalo o organiziranju zavičajnih klubova studenata iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj (npr. u oktobru 1971. osnovan je Zavičajni klub Kuprešaka) za koje se smatralo da su rezultat direktnog utjecaja ideja i aktivnosti Hrvatskog proljeća kao i pokušajima organiziranja ogranaka, npr. u Orašju, Matice hrvatske. O ovome opširnije pogledati: ABiH, f. CK, kutija 5 1971.

10 Ivo Lučić piše da upravo „različit intenzitet stradanja i nesrazmjerna količina prolivene krvi uvjetovala i različit odnos prema komunističkoj vlasti“. Hrvati u Bosni i Hercegovini nakon 1945. godine, uz „osjećaj i nametanje krivnje“, ističe Lučić, „često su socijalističku Jugoslaviju doživljavali kao silom nametnut konstrukt protivan njihovim interesima“, dok su „sustavna represija“, „komunistički zločini i teror“ nad Hrvatima-katolicima kojima je „ustaštvo ostavljeno u amanet“ ustvari „onemogućavali veliki dio hrvatskog naroda da podrži novu vlast“. Pri tome, značajno je odmogla, smatra Lučić, i pogrešna kadrovska politika, tj. „negativna selekcija partijskog kadra“ pri čemu je postojao „duboki jaz između većine hrvatskog naroda i njegove političke elite“. Ivo Lučić, „Šta je (bila) Bosna i Hercegovina i šta smo (bili) mi?“, u: *Status*, br. 14, proljeće 2010, 113-115. Ostaje otvoreno pitanje koliko su se doista Hrvati u Partiji doživljavali kao predstavnici nacije i oni koji promišljaju i artikuliraju hrvatske nacionalne interese. Ukazujući na Mikulićevo istupanje na sjednici Komisije SK BiH za međunacionalne odnose 12. juna 1971. na kojoj se iscrpno razgovaralo o prijedlogu Salima Ćerića i mogućnosti osnivanja nacionalnih institucija, Uzelac u svojoj knjizi citira Mikulića koji je tom prilikom rekao: „Kada budem sveden na to da predstavljam samo hrvatski narod, da ne mogu jednako govoriti o svim građanima Republike, daću ostavku na sve funkcije u Savezu komunista“. Milan Uzelac, *Ono malo istine*, London-Sarajevo: Bosanska pošta AS, 2005. 82.

naglašavao značaj Mostarskog savjetovanja (septembar 1966) na kojem je razmatran materijal *Osnovne društveno-političke karakteristike bivšeg mostarskog sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini*. Na savjetovanju tokom diskusije bilo je riječi o *propustima, nedosljednostima* i *greškama* SK u realiziranju nacionalne politike. Ono je imalo poseban značaj u kontekstu sumiranja dotadašnjeg rada SK, tj. neprimjerenosti dotadašnjeg odnosa Partije prema ovom kraju i njenom stanovništvu pri čemu je učinjena „politička rehabilitacija“.¹¹

11 Izvršni komitet CK SKBiH je u oktobru 1965. godine formirao grupu koja je imala zadatak da detaljno sagleda i ocijeni društveno-ekonomsku situaciju i idejno-političke probleme zapadnog dijela Hercegovine. U izvještaju komisije, pored konstatacije da je ovaj dio Republike „doživio značajan privredni i društveni preobražaj“, navedeno je da ga karakterizira ekonomska nerazvijenost, agrarna prenaseljenost, zaostajanje za općim razvojem, izrazite migracije i odlazak radnosposobnih u inostranstvo pri čemu su investicije u privredu, zdravstvo i obrazovanje bile nedostatne. Komisija je uočila nedosljednosti i greške rukovodstva, marginalizaciju ovog kraja ukazujući na problem izostanka izgradnje srednjih škola, neprilagođenost prosvjetnog kadra, snažan utjecaj „gibanja u oblasti prosvjete i kulture na području Srbije i Hrvatske“. Sve to, konstatalo se, „stvaralo je osjećaj neravnopravnosti u redovima stanovništva hrvatske nacionalnosti“ koji su bili značajno posljedica i „nekih nepravilnih stavova Službe bezbjednosti na području Hercegovine“. U dijelu dokumenta u kojem se govori o aktuelnoj političkoj situaciji i nacionalnim odnosima konstatira se da su oni bili pod snažnim utjecajem dosadašnjih „sveukupnih srpsko-hrvatskih odnosa“, povijesnog naslijeđa „hegemonističke politike velikosrpske buržoazije“ koja je stvorila kod Hrvata osjećaj neravnopravnosti i potčinjenosti pri čemu je stvaranje NDH doživljeno kao konac takvog tretmana. Uočavajući „istorijske, nacionalne i druge specifičnosti“ ovog kraja, Komisija je uočila „subjektivističke koncepcije u objašnjavanju događaja iz rata koje ne analiziraju njihove stvarne uzroke već samo posljedice pa i njih često vrlo jednostrano“. Komisija je ukazala na „nepravilne, štetne i šovinističke ocjene i upoređivanja koliko je koja nacionalnost zaslužna i koliko je koja opredjeljena za socijalizam“, „subjektivne ocjene i proizvoljna tumačenja ratne prošlosti koja nose elemente potcjenjivanja ili precjenjivanja pojedinih krajeva“, „nerazumijevanje nacionalnog pitanja od strane jednog dijela političkih aktivista, kao i greške koje su činjene i koje se čine shodno tome u međunacionalnim odnosima“. Ocijenila je da brojnost i nacionalna struktura nije zadovoljavajuća u SK, ali i službama poput milicije, sudstva i školstva, vojnom kadetstvu. i sl. „Administrativna distribucija kadrova“, stajalo je u dokumentu, otvorila je „put određenom nepovjerenju prema kadrovima zapadne Hercegovine tako da se i od novijeg vremena ispoljava izvjesna rezerva prema potrebi i mogućostima njihovog izbora na funkcije u srezu i Republici“. Pri tome, „komunisti na terenu“ nisu se pravilno postavljali prema pitanju religioznosti i djelovanju crkve ignorirajući, kako je stajalo, „da ispovijedanje religije nije suprotno prihvatanju socijalizma kao društvenog sistema“. Ovaj materijal je prvo razmatran na sjednici CK SKBiH 30. maja 1966. a potom na savjetovanju u organizaciji CK i Sreskog komiteta Mostar u septembru 1966. Informaciju o savjetovanju usvojio je CK SK BiH na 13. sjednici 2. juna 1967. Vidjeti opširnije: *Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za bratstvo, jedinstvo, ravnopravnost*, Sarajevo: NIŠP Oslobođenje, 1977, 31-49, 117-157.

Međutim, Mikulić je reagirao na različita, po njegovom mišljenju, pogrešna tumačenja Mostarskog savjetovanja kao „isključivo samokritike SK“, a ne kao „ogromnog napora iz kojeg su proistekli zaključci i zadaci“. Povoljna društveno-ekonomska situacija koja se postepeno gradila u Republici, smatrao je Mikulić, mogla je itekako biti narušena „negativnim tendencijama“ koje su dolazile iz drugih sredina, a koje su „poticale nacionaliste i određene intelektualne krugove, pristalice Matice hrvatske“. Njihovo „insistiranje na plemenskom jeziku“ poticalo je podjele i utjecalo na „jezičku stvarnost u Bosni i Hercegovini i punu slobodu da pojedinci pišu i govore kako žele“. Koristio se metaforama smatrajući da se trenutno stanje u kojem se osjeća „izolovanost Mostara“, „dubina Neretve koja dijeli Istok i Zapad“ može prevazići „gradnjom ćuprija, a razbijanjem čaršija“, tj. „zajedničkom izgradnjom bolje budućnosti i razbijanjem provincijalizma“.¹²

Razgovor s domaćinima o aktivnosti Partije, njenom zacrtanom „strategijskom putu i metodama borbe protiv ideologije nacionalizma“ poticali su izvještaji općinskih komiteta koji su početkom 1970-ih upućivani Centralnom komitetu.¹³ U njima se, pored onoga što je išlo u prilog „povoljnoj političkoj situaciji“, izvještavalo i o „nepoštivanju i kršenju zakona, odluka i sporazuma i slično što je obezvjeđivalo rad i zakonitost“ koje je „poprimilo takve razmjere da je ozbiljno počelo kompromitovati i nagrizati samoupravni i društveni sistem i SK“. Centralni komitet je ovim izvještajima informiran o „ostacima proustaških i pročetničkih elemenata“, „rankovićevcima i informbirovcima, šovinistima i nacionalistima, koji nastoje iskoristiti svaki propust SK i drugih društveno političkih organizacija u neprijateljsko djelovanje“.¹⁴ Posebno se ukazivalo na učestalu pojavu poistovjećivanja nacije i religije pri čemu su se, kako je rečeno, vjerski službenici nametali kao

O onom što je prethodilo i slijedilo Mostarskom savjetovanju opširnije vidjeti: Husnija Kamberović, „Mostarsko savjetovanje 1966.“ u: *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2011.

12 AFBM, f. BM, kutija 9, Bilješka: Grude 25. 2. 1970. i AFBIH, f. BM, kutija 17, Razgovor sa kadrovima iz Hercegovine, 16. 7. 1970.

13 Nerijetko se isticalo da stanje na terenu, sukladno izvještajima opštinskih komiteta, potvrđuje da „bitka za oživotvorenje politike SK u jačanju nacionalnih odnosa na svim nivoima i u svim sredinama nije završena, niti su koplja bačena u trnje“. ABiH, f. CK, kutija 9 1973, Informacija o aktivnosti SK BiH u borbi protiv nacionalizma (Razmatrana na sjednici Komisije za rad SK na daljem jačanju i razvoju međunacionalnih odnosa i međurepubličke saradnje 5. 10. 1973)

14 ABiH, f. CK, kutija 26 1972, Informacija CK SK BiH Sekretarijatu, Opštinska konferencija SK BiH Gacko, Sekretarijat 4. 4. 1972, Gacko

tumači nacionalnih interesa. Također, CK je izvještavan o aktivnostima dijela svećenstva koje, prema sudu opštinskih sekretarijata, nisu predstavljala samo „ofanzivu klera na duhovnom prostoru“ nego „na političkim koordinatama“ tj. „otvoreno atakovanje na politiku zajedništva, bratstva i jedinstva“.¹⁵

Ovakvi i slični izvještaji bili su povod učestalog javnog istupanja, pa i Branka Mikulića, o nužnosti svestrane integracije, „jačanju svijesti o zajedničkom životu“, „provedbi politike pune ravnopravnosti“, istraživanja i vrjednovanja historije i kulture svih naroda čime se trebalo doprinijeti „izvlačenju SR BiH iz stanja inferiornosti“. Inferiornost koju je Mikulić prepoznao i kod Hercegovaca smatrao je pogubnom pri čemu je insistirao na većoj aktivnosti komunista Hrvata u njihovom kraju što je u konačnici imalo za cilj snažnu integraciju Republike i *približavanje* Zapadne Herecegovine Mostaru i Sarajevu. Upravo iz tog razloga Mikulić je smatrao da aktuelno stanje i poziciju SK u ovim krajevima treba radikalno izmijeniti. Brojnost organizacija SK u Zapadnoj Hercegovini bila je na kritičnoj tački, a ni starosna kao ni nacionalna struktura nije bila zadovoljavajuća. Bili su to krupni zadaci koji su bili prioritet. Također, Mikulić je isticao i nužnost institucionalizacije tj. formiranja instituta i zavoda koji su trebali okupljati intelektualce Hercegovine i potaći zahtjeve iz ovog kraja za privredne investicije i „ulaganja sredstava u razvoj materijalne osnove“. Sve to zajedno trebalo je pomoći industrijalizaciji u Hercegovini koja je smatrana ključnom, stvaranju radničke klase i, na kraju, sveukupnom regionalnom razvoju.¹⁶

Boraveći u Hercegovini u julu 1970. godine, govorio je o spletu problema koji su dodatno otežavali aktuelno stanje i dalji razvoj ukazujući na određene smjernice i moguća rješenja, posebno doprinos SK, ali i potencijal „naših ljudi“ koji nisu više živjeli u Hercegovini:

15 U detaljnim izvještajima o „grubom i šovinističkom istupanju pojedinaca i grupica“ u hercegovačkim općinama posebno se ukazivalo na manifestacije kojima se rehabilitiralo četništvo i one koje su dijelile stanovnike, tj. isticale ili pak blasfemirale ovu ili onu naciju. Uočavane su pojave izdvajanja žrtava fašističkog terora po nacionalnoj osnovi, podizanje spomenika poginulima samo jedne nacije (slučaj ploče na crkvi u Opličićima u općini Čapljina) i slično. U izvještajima se ukazivalo na *naricanje*, na masovnim vjerskim događajima, nad sudbinom samo jedne nacije, istaknute parole o potrebi formiranja nacionalnih institucija, Muslimanima kao „polaznoj tački u pravcu razjedinjavanja i stanja nejedinstva“ itd. Vidjeti: ABiH, f. CK, kutija 1 1973, Informacija o destruktivnom ponašanju ekstremnog klera i njihovih istomišljenika u opštini Stolac i nekim od susjednih opština, OK SK Stolac, septembar 1973. i ABiH, f. CK, kutija 1 1973, Referat o aktuelno idejno-političkim problemima djelovanja SK na selu, OK SK Bileća, 17. 4 1973.

16 AFBiH, f. BM, kutija 17, Razgovor sa kadrovima iz Hercegovine, 16. 7. 1970.

„Neka daju nešto što mogu dati. I ne samo u razvoju proizvodne osnove ovog kraja, već i u afirmaciji istorije i kulture tog naroda, odnosno tih naroda, valorizovanju njihovih pravih vrijednosti, skidanju sa krajeva i ljudi onoga što je laž u istoriji tog naroda. Jer, 3-4 godine su epizoda u istoriji jednog naroda i to ne može biti povod za njegovu kompletnu ocjenu. Mi to moramo jasno kazati, a kadrovi u zapadnoj Hercegovini toga se moraju osloboditi.(...) Što se tiče SK i odnosa prema narodu u tom kraju, s tim u vezi bih htio da istaknem ovo. Naime, više vas je danas govorilo o tome da je u Bosni i Hercegovini u toku očito jedan pozitivan proces daljeg konstituisanja Republike i zajedno sa tim, afirmacije ravnopravnosti i bratstva naroda u Bosni i Hercegovini. Ja bih rekao da će proces dalje afirmacije i konstituisanja Bosne i Hercegovine kao Republike zavisiti od toga kako ćemo uspješno provesti politiku ravnopravnosti i bratstva naroda koji žive u njoj. Ono prvo zavisi od onog drugog.(...) Naime ja sam na sastancima govorio da je pitanje povjerenja u narod zapadne Hercegovine prvenstveno pitanje odnosa komunista koji žive u zapadnoj Hercegovini prema tom narodu. Oprostite drugovi, ne mogu Srbi i Muslimani iz Hercegovine doći u zapadnu Hercegovinu i primiti ljude u SK. To je dužnost komunista Hrvata u zapadnoj Hercegovini. A činjenica je da taj zadatak Mostarskog savjetovanja nismo izvršili. Nama je SK ostao malobrojan i sektaški. U njemu dominira činovnički svijet.(...) Mi ne možemo tamo ostaviti SK osakaćen i zato kada govorimo o prijemu ljudi u takvim krajevima u SK, onda kažemo da sada ne treba tražiti da se u SK prime čisti ateisti jer ih na selu takvih nema. Njihova spoznaja o svijetu, o ljudima nije na tom nivou, još žive u uslovima koji mu to nisu omogućili, nisu to ljudi koji su završili fakultetsko obrazovanje, itd. Dajte da primamo, ako bi to bilo u tom smislu nešto isforsiran stav, ljude koji u globalu podržavaju našu politiku, unutrašnji kurs, samoupravljanje. Dajte da ljudima otvaramo oči. Vi ste ovdje pominjali ime jednog čovjeka, ali oprostimo drugovi, kada sjednemo sami negdje na sastanku odmah počnemo razmišljati šta je bio, ko mu je otac, ko majka, dvadeset i pet godina i više prošlo je od rata. Problemi se ne mogu rješavati

ispoljavanjem inferiornosti, odnosno prenošenjem odgovornosti sa sebe na drugog, a još manje povlađivanjem, da tako kažem, nacionalizmu i šovinizmu u vlastitoj naciji.(...) Moram da kažem ono što sam rekao i nekim drugovima u drugim republikama i jutros sam to pomenuo. Što je veći pritisak na nas u Bosni i Hercegovini iz pojedinih sredina izvan Bosne i Hercegovine, tim je komplikovanija situacija za nas u pogledu izvršavanja naših zadataka, odnosno ostvarivanja ciljeva koje je SK BiH sebi postavio. U konkretnom slučaju ja govorim, što je veći pritisak na nas iz raznih krugova u Zagrebu, to je teži položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini. I obrnuto, što je veći pritisak raznih krugova iz Beograda, to je teži položaj Srba u Bosni i Hercegovini jer stvaraju se i razvijaju se kontraakcije.(...) Mislim da su komunisti dužni da u Bosni i Hercegovini obezbjede ravnopravnost naroda koji žive u njoj, a ne da se povode i za iluzijama ovakve vrste, a još manje da se povode hrvatovanjem, srbovanjem itd. jer to neće utjecati na položaj naroda u Bosni i Hercegovini. To može samo da pogorša njihov položaj.(...) Niko drugi, već mi komunisti, ne može provesti tu politiku, niko drugi već mi sami, ne može voditi bitku protiv nacionalizma u svojoj naciji, a to znači i u Bosni i Hercegovini u cjelini. Naš cilj mora biti da zblizujemo, a ne razbijamo narode u Bosni i Hercegovini.“¹⁷

Pitanje aktivnosti SK, ali i stanja u Zapadnoj Hercegovini aktuelizirano je tokom *Hrvatskog proljeća* kojim su dominirale do kraja nedefinirane i prepletene nacionalne i liberalno-demokratske ideje, a posebno nakon tzv. „špijunske afere“ i Sedamnaeste sjednice Predsjedništva SKJ održane koncem aprila 1971. godine.¹⁸ O prenošenju atmosfere iz Hrvatske u Bosnu

17 Mikulić je ovom prilikom govorio i o slučaju zaštitara Hrvata u Bugojnu koji se njemu lično obratio žaleći se na odluku organizatora domaćina da ne bude jedan od onih koji će biti zadužen za sigurnost Josipa Broza prilikom njegove posjete ovom gradu. Pri tome je istakao da je ovo općina sa najbrojnijim hrvatskim stanovništvom i takva odluka potvrđuje da se ne primjenjuje princip ravnopravnosti pri čemu je na njega lično ostavila težak dojam nepovjerenja kao Hrvat. Vidjeti: AFBiH, f. BM, kutija 17, Razgovor sa kadrovima iz Hercegovine, 16. 7. 1970. i ABiH, f. BM, kutija 17, Završna riječ sa razgovora u Hercegovini održanih 16. 7. 1970.

18 Na ovoj sjednici, u kontekstu jačanja nacionalizma, Mikulić je govorio o „sve drskijem negiranju istorijskog kontinuiteta Bosne i Hercegovine i plasiranju buržoaskih teorija o

i Hercegovinu, „vrenju na zagrebačkom univerzitetu“ kao i utjecaju političke aktivnosti Matice hrvatske i njenih saradnika koji su dolazili u Bosnu i Hercegovinu, razgovarala su rukovodstva ove dvije republike u septembru 1971. godine. Tom prilikom bilo je riječi o okupljanjima i intencijama studenata iz Hercegovine, aktivnosti Marka Veselice i Šime Đodana, pisanju hrvatskih listova *Kola*, *Kritike*, *Jezičke politike* i „njihovo miješanje u stvari u Bosni i Hercegovini“, brošuri Široki Brijeg koju je uredio fra Gojko Musa i odlukama, tj. njenom različitom tretmanu bosanskohercegovačkih i hrvatskih sudova.¹⁹

O „smišljanoj atakovanju“ na Mostarsko savjetovanje, diskusiji koja je, kako se isticalo, usmjerila rukovodstvo ka nužnom „dosljednom provođenju nacionalne politike“ i u slučaju hrvatskog naroda i Zapadne Hercegovine, bosanskohercegovačko rukovodstvo razgovaralo je i sa neprikosnovenim centrom moći. Zajedno s najužim rukovodstvom Mikulić je o tome razgovarao s Josipom Brozom Titom u februaru 1971. godine. Predmet razgovora bilo je pisanje medija, posebno onih beogradskih, o suđenju Miljenku Hrkaču za terorizam i hapšenju 18 lica pod istom sumnjom od koji su 14 bili iz Zapadne Hercegovine. Učestali novinski napisi forsirali su ovo pitanje i itekako imali odraza na stanje i raspoloženje stanovništva u ovom dijelu Hercegovine očigledno unoseći nemir, a nepovjerenje kod šire javnosti. Istovremeno, dovodili su u pitanje i uspjeh dotadašnjih napora i ispravnost aktuelne politike

ovoj republici kao srpskoj ili hrvatskoj Zemlji“ kao i aktuelnim sugestijama o korigovanju republičkih granica. D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 590.

19 Tokom ovog razgovora Ema Derossi-Bjelajac govorila je o organiziranju studenata u Zagrebu. Tamo je studiralo 5000 studenata iz Bosne i Hercegovine pri čemu su Hercegovci imali nabolje organizirane studentske klubove. Na drugoj strani, Pero Pirker je govorio o stavovima hercegovačkih studenata, o „traumi koju oni nose“ pri čemu su domaćinima u Zagrebu pa i tamošnjem republičkom rukovodstvu objašnjavali situaciju u Hercegovini ističući da oni ne poznaju kako se tamo živi i što se tamo događa. Zaključak ovog sastanka bio je da je nužna „veća koordinacija i usklađivanje akcija“ SK Hrvatske i SK BiH koji su trebali reagirati ne sve „manifestacije jačanja nacionalizma“. AFBiH, f. BM, kutija 10, Bilješka: septembar 1971. Zagreb 16. 9. 1971. Sastanak u Zagrebu- razgovor vođen s Vrhovcem, Emom, Pirkerom, Savkom, Bakarićem.

Studenti Mostarskog sreza koji su studirali u Zagrebu bili su i ranije predmet ozbiljnog praćenja organa vlasti pri čemu se uočavalo „neprijateljsko istupanje manjeg broja hercegovačkih studenata“ koja su djelimično bila motivirana i „shvatanjima i opterećenjima koja su ti studenti ponijeli iz svog kraja pa i škole“, ali i nepravilnosti po pitanju obrazovanja, tj. prisutnog podozrenja rukovodstva prema njihovom upisu u vojne škole i akademije, neadekvatne politike stipendiranja i nastojanja da se upute na druge univerzitete umjesto u Zagreb. *Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost*, 130-131, 148.

rukovodstva i otvarali mogućnost uplitanja drugih u unutrašnja pitanja ove republike. Mikulić je na ovom sastanku istako da velika medijska pažnja i ovako intonirani novinski napisi „povrjeđuju stare rane koje su se godinama liječile. Sada se nama ponovo vratilo da hrvatski narod, posebno u onom dijelu Bosne i Hercegovine, jeste jednako ustaški narod.“²⁰

Mikulić je o tome ponovno razgovarao s Josipom Brozom prilikom njegove posjete Republici početkom aprila 1972. godine. Tom prilikom razgovarano je o međurepubličkim odnosima, tj. aktuelnim „prepucavanjima preko štampe“, posebno Srbije i Hrvatske, ali i pisanju armijskog ilustriranog lista *Front* koji se u posljednje vrijeme, istako je Mikulić, „direktno uplitao u političke prilike u Bosni i Hercegovini i to sa pozicija suprotnih politici SKBiH“. U bilješci ovog razgovara Mikulić navodi:

„Istakli smo da u političkoj atmosferi, a posebno u sredstvima informisanja, ima nečeg što je nalik na posebno srpsko-hrvatska prepucavanja prije rata. Sa tom ocjenom se složio drug Tito. U razgovorima su spominjani: novosadski simpozijum, najnoviji događaji na sveučilištu u Zagrebu, saopštenje CK Hrvatske povodom mitinga da rukovodstvo Hrvatske surađuje sa ustaškom emigracijom, pisanje pojedinih listova i drugi. Drug Tito je rekao da će o sličnim pitanjima morati nešto da kaže sasvim konkretno, pa i spominjući ličnosti. Istakao je da je šovinizam i nacionalizam u nekim sredinama (Beograd i Zagreb) vrlo izrazit i već ozbiljan problem i da se neće biti lako izboriti protiv njega, jer su rukovodstva kasno reagovala. Govoreći o štampi, drug Tito je spomenuo i pisanje o Hrkaču istakavši da to nije slučajno. Mi smo se i s tim složili i kazali da cijenimo da se slučaj Hrkač koristi za uplitanje i komplikovanje političke situacije u Bosni i Hercegovini i da iza stoga toje snage koje su protiv platforme Mostarskog savjetovanja i politike koju vodimo u Bosni i Hercegovini. Drug Tito je rekao da i on tako to cijeni.“²¹

20 Nakon dodatne provjere, utvrđeno je da je republička Služba državne bezbjednosti privela pomenute osumnjičene na osnovu iskaza Miljenka Hrkača, ali po nalogu savezne Službe državne bezbjednosti i bez znanja republičkog rukovodstva. Uskoro su ova lica puštena na slobodu, ali je očigledno šteta već bila načinjena. H. Kamberović, *Mostarsko savjetovanje*, 172-177.

21 Mikulić je ovom prilikom zabilježio da je Tito izrazio zadovoljstvo političkom situacijom u Bosni i Hercegovini i da je potvrdio svoju saglasnost sa ocjenama, političkim akcijama i mjerama koje je rukovodstvo poduzimalo u kontekstu „energičnije borbe protiv

O višegodišnjoj dramtizaciji situacije u Jugoslaviji, *nadopunjavanju srpskog i hrvatskog nacionalizma*, republičko rukovodstvo razgovaralo je i sa predstavnicima lokalne vlasti u Hercegovini. Diskutiralo se o sve snažnijoj „refleksiji svih pozitivnih i negativnih tendencija u drugim republikama, posebno Hrvatskoj i Srbiji“, aktivnosti „snaga reakcije“ i „ekstremno orijentisanih studenata“ kao i „političkoj, a ne kulturnoj misiji“ pojedinaca koji su iz Hrvatske dolazili u Hercegovinu.²²

Nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ održane u Karađorđevu u decembru 1971. godine stvarala se nova atmosfera u kojoj se procjenjivao tzv. stepen idejne osposobljenosti SK i nakon koje se trebalo odlučnije pristupiti eliminaciji, kako su nazivane, devijacijama unutra Partije.²³ Predsjedništvo SKJ je trebalo posvetiti posebnu pažnju „sadržaju i vidovima nacionalizama kao osnovnoj prepreci ostvarivanju politike nacionalne ravnopravnost i dubokoj reakcionarnoj i kontrarevolucionarnoj suštini nacionalizma“.²⁴ U tom kontekstu republičko rukovodstvo je isticalo da je dalja afirmacija i izgradnja SR BiH kao samoupravne državne zajednice *radnih ljudi i građana* prioritet i da je ozbiljno „iritirano paternalističkim tendencijama i različitim

nacionalizma i šovinizma“. AFBiH, f. BM, kutija 8, Bilješka: Sjednica sekretarijata CK u Sarajevu 11. XI, Aktivnosti antisocijalističkih snaga u društvu, o nacionalizmu, slučaj Hrkač i dr.

- 22 Razgovarano je o posjeti Vice Vukova Čapljini, demonstracijama, parolama *Hoćemo Hrvatsku, Hoćemo Vicu Vukova*, o Anti Paradžiku, Ivanu Zvonimiru Čičku itd. AFBiH, f. BM, kutija 10, Bilješka sastanka s drugovima iz Ljubuškog, Sarajevo 19. 8. 1971. Razgovaralo se i o sličnim tendencijama koje su dolazile iz SR Srbije, u oblasti jezika i međunacionalnih odnosa, „paternalizmu prema nerazvijenima, konkretno Bosni i Hercegovini“ koji se „plasirao putem *Nin-a* i *Politike*, kultu Dučića i djelatnosti Žike Stojnića i njegovog kruga u Beogradu“. AFBiH, f. BM, kutija 11, Sastanak Predsjedništva sekretara OK SK Mostar, decembar 1971.
- 23 Mikulić je na ovoj sjednici govorio o specifičnostima Bosne i Hercegovine, ali i njenoj „osjetljivost na nacionalizam i šovinizam“ koji je sve snažnije dopirao iz Hrvatske ujedno inicirajući nacionalnu homogenizaciju jednog naroda i istovremeno jačajući antihrvatsko raspoloženje. Osnovni razlog uzdizanja nacionalizma Mikulić je vidio u neaktivnosti i pasivnosti Partije. AFBiH, f. BM, kutija 18, Diskusija na 21. sjednici Predsjedništva SKJ 1. 12. 1971. Opširnije o odjeku *Hrvatskog proljeća*, 21. sjednici Predsjedništva SKJ kao i kasnije *Pismu* Predsjednika SKJ i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ u Bosni i Hercegovini i stavovima i aktivnostima republičkog rukovodstva vidjeti: Dž. Sarač-Rujanac, *Branko Mikulić*, 308-323.
- 24 Međutim, Mikulić je bio svjestan „disharmoničnih tonova u štampi i publicistici“, ali i razlika unutar SK koje su se ubrzo poslije sjednice počele pojavljivati vezano za uzroke, sredstva i metode zacrtane *borbe* protiv nacionalizma. Uočavao je neopravdanu usredotočenost samo na nacionalizam u hrvatskoj naciji pri čemu su se potcjenjivale „ozbiljne dimenzije muslimanskog i srpskog nacionalizma“. B. Mikulić, *Rasprave*, 303-310, 326.

dušebrižničkim mudrovanjima o životu naroda Bosne i Hercegovine i odnosima među njima“.²⁵

Iako je politička situacija u Hercegovini ocjenjivana „dosta povoljnom“, na što su prema Međuopštinskoj konferenciji SK BiH Mostar utjecali „veoma pozitivni procesi u jačanju i osposobljavanja SK“, Mikulić će u Hercegovini objašnjavati značaj 21. sjednice Predsjedništva SKJ i provođenja njenih zaključaka, tj. nužnost intenzivnije idejno-političke bobe protiv nacionalizma u svim nacijama.²⁶ Tokom te, kako ju je nazvao, burne 1972. godine, Mikulić će više puta boraviti u Hercegovini. U februaru 1972. godine posjetio je Mostar, Čaplinu, Lišticu i Posušje i s domaćinima razgovarao o aktivnosti SK, manifestacijama nacionalizma i „koketiranju s antisamoupravnim elementima“.²⁷ Na terenu se Mikulić suočio sa, kako je ocijenio, potištenošću hrvatskog naroda i osjećajem poniženosti zbog proteklih događaja u Hrvatskoj. Smatrao je takvu reakciju neopravdanom pri čemu su odgovornost nosili pojedinci jer kolektiv, tj. „narod nije ni nacionalistički ni antisamoupravno rapoložen“. Međutim, zabrinjavala ga je „neujednačenost kriterija u ocjeni pojedinih događaja u hercegovačkim organima SK“ kao i pojava da „neki građani Srbiju i Hrvatsku više osjećaju kao državu, dok Bosnu i Hercegovinu tako ne doživljavaju“.²⁸

U Lišticu je govorio o refleksijama događaja u Hrvatskoj, aktivnosti katoličkog svećenstva i štampe pri čemu, pored pojedinačnih ispada, nije bilo većih ekcesa. Međutim, Mikulić nije bio zadovoljan „pritiješnjenošću SK uza zid“ tokom *Hrvatskog proljeća*, aktivnošću, tj. pokazanom pasivnošću partijskog rukovodstva čime su, ustvari, ohrabrena nastojanja da se Partija „potisne iz političkog života“.²⁹

25 Vidi opširnije: AFBiH, f. BM, kutija 10, Bilješka: Treća konferencija SK BiH (iz diskusije), Mostar 16. - 17. 6. 1971; AFBiH, f. BM, kutija 18, Završna riječ na Trećoj konferenciji SK BiH održanoj 17. 18. i 19. juna 1971. godine u Mostaru; AFBiH, f. BM, kutija 19, Odgovori na pitanja *Vijesniku* objavljeno 31. 12. i 1. i 2. januara 1973. godine; AFBiH, f. CK, kutija 9 1973, Zaključci Predsjedništva SK BiH o aktuelnim zadacima SKJ u borbi protiv nacionalizma i AFBiH, f. CK, kutija 16 1973, Izvještaja o radu CK između Treće i Četvrte konferencije SK BiH, Sarajevo 13. 2. 1973.

26 AFBiH, f. CK, kutija 14 1972, Prijedlog programa aktivnosti Međuopštinske konferencije na svođenju zadataka iz Pisma druga Tita i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, Međuopštinska konferencija SK BiH Mostar, decembar 1972.

27 „Jasniji privredni koncepti Hercegovine“, *Oslobodenje*, 8. 2. 1972, 1. i „Protiv koketiranja sa antisamoupravnim snagama“, *Oslobodenje*, 8. 2. 1972, 5.

28 AFBiH, f. BM, kutija 11, Bilješke u periodu 5. 2. - 17. 2. 1972; Bilješka: Čapljina- Sastanak sekretarijata i predsjednika Opštinske konferencije SK Čapljina, 5. 2. 1972. i AFBiH, f. BM, kutija 11, Bilješke u periodu 5. 2 - 17. 2. 1972; Bilješka: Posušje 6. 2. 1972

29 AFBiH, f. BM, kutija 11, Bilješke u periodu 5. 2 - 17. 2. 1972; Bilješka: Lištica 6. 2. 1972.

Mikulić je tokom diskusije na sjednici Opštinske konferencije SK Mostar 30. juna 1972. govorio o *stalnoj borbi protiv nacionalizma* kao i velikom doprinosu mostarskih komunista u „prevladavanju izvjesnih dilema i u sopstvenim redovima, koje su bile prisutne do 21. sjednice Predsjedništva SKJ“. Govorio je o „pravilnoj i odlučnoj borbi protiv hrvatskog nacionalizma“ koja se potvrdila u slučaju eliminacije „fašističko-diverzantske grupe“. Ovom prilikom posebno je istakao potrebu „otklanjanja svih sumnji u neka područja“.

„Naravno, sve to nalaže da kao društvo i kao SK još intenzivnije radimo na jačanju društvene samozaštite i podizanju bezbjednosne kulture građana. Šta to znači? To znači i da ćemo se morati brže oslobađati, tamo gdje toga još ima, izvjesnog nepovjerenja u svijest, patriotizam i odnos radnih ljudi i građana našem sistemu, slobodi i nezavisnosti zemlje. Na primjer, na čitavom prostoru kuda se kretala razbojnička grupa i kuda su se kasnije kretali njeni ostaci, radni ljudi, građani, seljaci, omladinci pa čak i djeca, terorističkoj bandi nisu pružali nikakve usluge, nisu im dali, kako mi to kažemo, ni komad kruha ni šaku soli. Svugdje su ih odbijali i istovremeno stalno prijavljivali organima bezbjednosti. To su radili pripadnici svih nacionalnosti koji žive u pomenutom području i to bez izuzetka. Nije zabilježen ni jedan slučaj da neko ko se susreo s bandom to nije pravovremeno prijavio našim organima. Dakle, nemamo nikakvog razloga da sa nepovjerenjem gledamo u pojedine krajeve i ljude koji žive u njima. Naprotiv, mislim da se treba osloboditi nekih tragova nepovjerenja koji su ostali iz prošlih vremena. To nepovjerenje najprije trebamo mi da izbrišemo iz svojih glava, kao bismo mogli djelovati konstruktivno, u skladu s raspoloženjem naroda i postizati rezultate koje želimo.(...) Evo, i sada se, naravno smišljeno i sračunato, prebacuju laži da je narod u Bosni i Hercegovini podržao diverzante, da im se masovno priključuje. Govori se, na primjer, da Hrvati u regionu gdje se banda ubacila neće protiv nje da se bore, itd. Eto, za vašu informaciju ja bih rekao da je poginulo 8 naših drugova u sudaru sa bandom. Četverica su iz opštine Prozor, jedan iz opštine Duvno, jedan oficir JNA rodom iz Srbije i jedan vojnik JNA rodom iz Rijeke. Od poginulih deset je Hrvata, jedan Musliman i jedan Srbin. To ističem samo zato da ukažem koliko su apsurdne insinucije i špekulacije na račun

Bosne i Hercegovine i njenih naroda, ljudi.(...) Zbog svega toga, naš je zadatak da razvijamo svijest o našoj upućenosti jednih na druge, o bratstvu i jedinstvu i ravnopravnosti, jer to je uslov da možemo dati doprinos bratstvu i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije.“³⁰

Mikulić je govorio o „trajnom kursu, sveukupnoj upornoj ideološkoj i političkoj borbi“ koja podrazumijeva i jačanje svijesti bosanskohercegovačkih građana o samobitnosti i usredotočenosti jednih na druge. Govorio je o tome u kontekstu učestale pojave da građani Republike bivaju iskorišteni za ciljeve koji, kako je to SK BiH vidio, nisu išli u korist ni Republici ni njenom stanovništvu.

„Istina je da su ti ljudi iz Bosne i Hercegovine, po pravilu, egzekutori, tj. izvršioци nekih nedjela, a da su im uvijek vođe ostajale u zavjetrini. Istina je i da svi ti ljudi upadaju u kojekakve mreže. Zašto? Pa, zato što još uvijek nismo uspješni razviti svijest kod tog našeg čovjeka, Bosanca i Hercegovca, o njegovoj samobitnosti, o tome da ne dozvoljava da bude plijen i objekat manipulisanja reakcionarnih snaga koje ga isturaju u prvi plan, a one se onda povuku, pa se sva prljavština baca na našu stranu. To se, eto dogodilo i sada sa ovom grupicom golobradih mladića iz Bosne i Hercegovine koji su u sastavu terorističke bande s kojom se obračunavamo. Dokle će to trajati? Trajat će dotle dok sami budemo dozvoljavali da naši ljudi tako lako, zbog neobaviještenosti, ili zbog nerazvijene svijesti postaju žrtve igre raznih reakcionarnih snaga u zemlji i svijetu.“³¹

Govoreći dalje o različitim manifestacijama *nacionalizma* u Hercegovini tokom protekle dvije godine (pjevanju pjesama, pisanju parola po školskim klupama, đačkim sveskama, rasturanju letaka, okupljanju nacionalista u privatnim gostionicama, ponašanju vjerskih službenika, i sl.), najavio je „još radikalnije bitke protiv nacionalizma u svakoj sredini“.

„Na nama komunistima je odgovornost da budimo tu svijest i osjećaj kod ljudi da pripadaju slobodnoj zajednici naroda, jer su uvijek narodi Bosne i Hercegovine krvlju plaćali različite

30 AFBiH, f. BM, kutija 18, Diskusija na Opštinskoj konferenciji SK Mostar, 30. juni 1972.

31 Isto.

igre i nadmetanja između izdajničkih, buržoaskih, građanskih stranaka, jer je Bosna i Hercegovina dugo bila prostor koji su željele osvajati reakcionarne snage, ili ga sebi pripajati i na tom prostoru igrati kolo zla, zavađati narode i izazivati sukobe u cilju ostvarenja svojih prljavih ciljeva i interesa.³²

Ubačena diverzantska grupa bila je predmet razgovora na 43. sjednici Centralnog komiteta SKBiH 20. jula 1972 godine.³³ Mikulić je tom prilikom govorio o novim, „radikalnim promjenama u djelovanju ustaških i četničkih emigranata“, ali i „divnim, masovnim i pojedinačnim primjerima patriotizma“. Pomenuo je „propuste koji su dugo trajali i koji se nisu mogli ničim opravdati“ prema određenim, tj. hrvatskim krajevima i hrvatskom stanovništvu. Nasuprot, kako je kazao, značajnog doprinosa NOB-u, borcima i narodnim herojima to je „prešutkivano, zatrpavano i stalo su pominjani zlikovci rođeni u ovim krajevima“ čime se „razvijao mentalitet inferiornosti i griznje savjesti

32 Na ovoj sjednici se, pored kritike „hrvatskog nacionalizma“ (pojedinaца povezanih s Maticom hrvatskom i liderima masovnog pokreta), razgovaralo i o manifestacijama „muslimanskog nacionalizma“, *muslimanskim lastama* za koje je rečeno da „govore o ugroženosti Muslimana i zahtijevaju nacionalne institucije iznoseći svakoјake gadosti protiv sistema“. Vidjeti: „Markirani pravci djelovanja. Izborna sjednica konferencije SK Mostar“, *Oslobođenje*, 1. 7. 1972, 1; „Nacionalizam - nacionalna i državna izdaja“, *Oslobođenje*, 2. 7. 1972, 1, 4. i „Dosljedna borba za stavove SK i samoupravljanje“, *Oslobođenje*, 2. 7. 1972, 4. Ova sjednica je bila izborna i na njoj je Izet Brković imenovan sekretarom Sekretarijata opštinske konferencije. Brković je u *Oslobođenju* u kolumni Politička panorama pisao o aktuelnom radu SK Mostar u kontekstu zadataka 21. sjednice Predsjedništva SKJ, tj. o nacionalističkim ekscesima pojedinih mostarskih mladića, ponašanju nekih pravoslavnih sveštenika, mjestima u kojim su se okupljali „srpski nacionalisti“, o odnosu „pojedinih hrvatskih nacionalista“ prema odlukama 21. sjednice Predsjedništva, o „organizovanoj neprijateljskoј djelatnosti ljekara Barišića i advokata Znaora“, o „novim formama“ nacionalizma i slično. Vidjeti: „Zloupotrebe samoupravljanja u GP Hercegovini“, *Oslobođenje*, 4. 7. 1972, 4; „Kome smeta jedinstvo Hercegovine“, *Oslobođenje*, 5. 7. 1972, 5; „Nestručnjaci miniraju integracije“, *Oslobođenje*, 6. 7. 1972, 5; „Ko u komori podržava tehno Birokrate“, 7. 7. 1972, 5; „Nacionalističko držanje za ruke“, *Oslobođenje*, 8. 7. 1972, 5; „Ko emisari po Hercegovini“, *Oslobođenje*, 9. 7. 1972, 4. i „Kritička analiza izbornih sastanaka“, *Oslobođenje*, 10. 7. 1972, 5.

33 U pojašnjenju ovog izlaganja, u svojoj knjizi Mikulić navodi da se poslije 21. sjednice posebno aktualiziralo pitanje uvođenja višepartijskog sistema, pa čak se ono i zahtijevalo na pojedinim forumima, pri čemu su iznošene ocjene o Partiji kao političkom, tj. kolektivnom policajcu. Na drugoj strani, Mikulić je istakao da djeluju pojedinci unutar same Partije koji, kako kaže, nisu bili načisto da u Jugoslaviji ne postoje manje ili više slobodarski narodi ili krajevi, manje ili više opredijeljeni za odbranu tekovina NOB-a i socijalističke revolucije. B. Mikulić, *Rasprave*, 313-314, 325.

svih za zlodjela pojedinaca“. Očigledno s namjerom da drammatizira situaciju i senzibilizira auditorij, Mikulić je posebno detaljno ukazao na pojedine epizode iz Zapadne Hercegovine koje su „budile ponos i radost“ ocjenjujući ih kao „opšte raspoloženje“ uključujući dva ključna elementa, narod i Crkvu.

„U zapadnoj Hercegovini seljaci su masovno napuštali poljoprivredne i druge radove, samoinicijativo se uključivali u akciju pretraživanja terena, svi su se pretvorili u informatore, donosili su hranu vojsci, pružali joj drugu pomoć, organizovali seoske patrole, straže i zasjede. Otac poginulog borca iz Lištičkog teritorijalnog odreda, čiji je drugi sin u istom sukobu sa diverzantima teško ranjen, ležeći u postelji nepokretan, rekao je predsjedniku Skupštine opštine kada je ovaj došao da mu izrazi saučešće: Zašto si mi došao, nije vrijeme od toga. Idi, vodi momke da likvidiraju te razbojнике koji dođoše da u narod zavad posiju. Supruga poginulog borca iz Ljubuščkog teritorijalnog odreda obraćajući se prisutnima na sprovodu rekla je: Hvala vam moji prijatelji što ste došli da se oprostite sa mojim drugom, ali vas molim, ako te bandite žive uhvatite, dovedite ih k meni da im ja sudim. Spomenut ću još i primjer starice iz sela Hamzići, opština Čitluk, koja je izražavajući mržnju prema diverzantima, ljubila oružje pripadnika jedinica Teritorijalne odbrane, ali i svećenika koji je na crkvenom zboru osudio diverzantsku grupu i njene namjere, drugoga koji je donosio hranu i vino za borce koji su se nalazili u zasjedi, trećeg i četvrtog koji su veoma disciplinovano izvršavali svoje dužnosti kao vojnici jedinica Teritorijalne odbrane.“³⁴

Mikulić je protekle događaje tumačio u kontekstu bliske saradnje pronasijera tzv. hrvatskog nacionalnog pokreta i ekstremne političke emigracije poistovjećujući njihove ideje i krajnje ciljeve. Rekao je:

„U zaplijenjenom propagandnom materijalu diverzantske grupe, na primjer, potpuno su identični stavovi o Bosni i Hercegovini sa onima koje je javno plasirao, na jednoj strani, Tomičić, a na drugoj Jovan Zubović i njima slični. U njima se zagovara nacionalno okupljanje i pomirenje, što je identično sa onim za šta su se, prije 21. sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije,

34 B. Mikulić, *Rasprave*, 319-320.

zalagali lideri tzv. nacionalnog pokreta u Hrvatskoj i nacional-hegemonisti u Srbiji, kao i serijom feljtona koji su objavljeni u pojedinim nedjeljnim, a i dnevnim listovima i revijama. U materijalu diverzantske grupe se na primjer kaže: studentski pokret je dio naše vjere.³⁵

Mikulić je zajedno s Džemalom Bijedićem, tada predsjednikom Saveznog izvršnog vijeća, Ivicom Lovrićem članom izvršnog odbora Savezne konferencije SSRN i Vasom Gacićem, republičkim sekretarom za unutrašnje poslove, boravio u višednevnoj posjeti Hercegovini u augustu 1972. godine. *Oslobođenje* je pisalo o ovoj posjeti. Sa značajnom dozom senzacionalizma izvještavalo je o postavljanju kamena temeljca za fabriku građevinske galanterije u Lištici (vrata, prozora i pregrada kao pogona metalskog kombinata Soko iz Mostara), kojem je prisustvovalo ovo odabrano republičko povjerenstvo, kao *početku budućnosti Zapadne Hercegovine*.³⁶

Na javnom skupu Mikulić je održao uobičajeno dug govor u kojem se značajno odražava vrlo složena situacija u ovom dijelu Republike i težak položaj ovdašnjeg stanovništva pritisnutog naslijeđima prošlosti i ogromnim problemima sadašnjosti. Osvrnuo se na balast „subjektivističkog, jednostranog tumačenja događaja“ iz međuratnog i ratnog perioda. *Vratio* se u 1920-te naglasivši da je KP ostvarila veliki uspjeh u ovom kraju, podsjetio na španske borbe iz ovog dijela Republike, uspjeh Republikansko-radničko-seljačkog saveza 1927. godine i naglasio da je doprinos ovog kraja NOB-u itekako značajan. Odgovornost za određene događaje u prošlosti nastojao je adresirati na pojedince odbacujući mogućnost kolektivne odgovornosti tumačeći ponašanje široki narodnih masa u kontekstu datog političkog trenutka i nemilih ratnih okolnosti.

„I sada se, naime, osjećaju tendencije potcjenjivanja pozitivnih revolucionarnih događaja, a naglašavaju se i hipertrofiraju, negativna zbivanja kojih je, treba reći, bilo. Time se podgrijavaju

35 Isto, 323-324.

36 „Privreda diktira tempo budućnosti“, *Oslobođenje*, 15. 8. 1972, 4. Vidjeti i: „Danas, povodom početka izgradnje i otvaranja novih objekata. Svečanosti i narodni zbor u Lištici. Lištica danas slavi“, *Oslobođenje*, 20. 8. 1972, 1, 3; „Solidna osnova za još brži razvoj Hercegovine. Naša je budućnost samo u slobodi i zajedničkom životu“, *Oslobođenje*, 21. 8. 1972, 1, 2, 3; „Mikulić posjetio porodice poginulih boraca“, *Oslobođenje*, 21. 8. 1972, 3. i „Tuga i ponos“, *Oslobođenje*, 22. 8. 1972, 3.

tamne strane prošlosti, što je imalo za posljedicu razvijanje osjećaja inferiornosti i potištenosti kod ovdašnjeg stanovništva koje je tokom istorije bilo varano, a uoči i u toku posljednjeg rata i prevareno. Toga treba da se stide oni koji su tome kumovali i koje je zato stigla zaslužena kazna naroda. Jer, oni su direktno odgovorni za sebe što se desilo u ratnoj prošlosti, oni su iskoristili težak socijalni i ekonomski položaj, nacionalne osjećaje ljudi i njihovu neprosvijećenost.³⁷

Mikulić je *pitao* skup koja je namjera podsjećanja i cilj aktualnim nastojanjima da se otvore pitanja iz nedavne, ratne prošlosti.

„Kome je trideset godine nakon pobjede revolucije potrebno stalno isticanje stranica prošlosti na kojima su ispisana samo zlodjela izdajnika pojedinih krajeva i naroda; kome je i zašto potrebno da ljude i krajeve drži pod paskom takve prošlosti; kome je i zašto potrebno da sije sumnju, posebno u mlađe generacije u koje danas spadaju građani i preko 40 godina starosti koji takoreći nisu zapamtili rata ili ga se malo sjećaju, a poznato je da su ti građani stalno potvrđivali svoju privrženost samoupravnom socijalizmu, jedinstvu i bratstvu naših naroda. Oni su i u najnovije vrijeme dali veliku lekciju ekstremnoj političkoj emigraciji, fašističkim izrodima i izdajnicima, u konkretnom slučaju hrvatskog i muslimanskog naroda i njihovim gospodarima u inostranstvu, ali i onima u zemlji koji su, i potajno i javno, pokušavali sijati sumnju u ljude, a i u narod u pojedinim područjima. Prihvatajući samoupravni socijalizam, radni ljudi i u ovom kraju su, kao i u cijeloj našoj zemlji, sa izuzetnim elanom učestvovali u obnovi i izgradnji zemlje, u razvijanju i jačanju samoupravnog socijalizma. Oni su bez rezerve podržavali i podržavaju nezavisnu i nesvrstanu spoljnu politiku Jugoslavije i beskompromisno su se borili u prvom redu, u svojoj sredini, protiv svih otpadnika, a naročito protiv onih koji su pokušavali i pokušavaju ugroziti bratstvo i jedinstvo naših naroda.“³⁸

37 AFBiH, f. BM, kutija 19, Govor održan u Lištici /polaganje kamena temeljca/ 20. august 1972.

38 Isto.

Osvrnuo se i na aktivnost i ugled SK u ovom kraju i ukazao na spregu nerazvijene privrede, koja je smatrana osnovom društveno-ekonomskog razvoja i loše pozicije Partije.

„S obzirom na nerazvijenost privrede, a posebno industrije, u ovom kraju nije bilo radničke klase i njenog uticaja na društveno-politički život, relativno dugo vremena malo se pažnje posvećivalo izboru i imenovanju domaćih kadrova na funkcije u političkim, državnim, školskim i drugim institucijama. SK je bio malobrojan i nejedinstven jer je razjedinjen birokratskom borbom za vlast različitih grupa i pojedinaca. U tim uslovima na svijest masa pokušavali su vršiti uticaj različiti politički špekulanti i već kompromitovani klerikalci sa ciljem da ponovo plasiraju svoju otrovnu politiku i ideologiju.“³⁹

Ponovno je pomenuo značaj Mostarskog savjetovanja i to u kontekstu „nepovjerenja pojedinaca prema narodu ovog kraja“ za koje je smatrao ne samo da je postojalo već da i dalje postoji.

„Savjetovanje je svojim ocjenama i stavovima ubrzalo društveno-ekonomske procese u zapadnoj Hercegovini, a u pogledu ostvarivanja politike bratstva i ravnopravnosti naroda ono je imalo i širi značaj i odjek. Od tog savjetovanja u ovom kraju su postignuti veliki rezultati, naročito u pogledu kadrovske obnove, razvoja školstva, posebno srednjeg; zatim u postizanju akcionog idejno-političkog jedinstva SK, osamostaljivanja opštinskih organizacija i jačanja njihove vlastite odgovornosti za kreiranje i provođenje politike, a evo kao što i vidite, sada već možemo govoriti o rezultatima u razvoju industrije, saobraćaja i drugih grana privrede. Sve to, iz osnova, mijenja i lice i naličje ovog kraja i omogućuje sve bolji život radnim ljudima i građanima. Bilo je nažalost i onih pojedinaca koji poruke Mostarskog savjetovanja ili nisu razumjeli ili nisu ih prihvatili. Gubeći ili nepuštajući klasne pozicije u tumačenju događaja iz najnovije istorije, oni su širili i šire sumnje u odanost pojedinih naroda u samoupravnom socijalizmu, a istovremeno su stalno naglašavali i naglašavaju koliko je naš zajednički neprijatelj imao uticaja, odnosno

39 Isto.

regrutovao pristaša u pojedinim krajevima i slično. Oni su uvijek govorili i govore nepotpunu istinu, jer su zanemarili činjenicu o otporu svih naših naroda i narodnosti okupatoru i njegovim domaćim slugama ili su pak umanjivali ili prećutkivali da je bilo izdajnika u redovima svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji.⁴⁰

Na koncu, pohvalio je „odlučno suprotstavljanje svim tendencijama i pokušajima naturanja hrvatske, srpske ili svake druge hegemonije, pojavama nacionalizma, šovinizma i nacionalseparatizma“. Opredijeljenost *komunista i radnih ljudi* u Hercegovini koji su „ispoljili visoku političku budnost i odlučnost i tako uspješno onemogućili one pojedince, prvenstveno u svojim sredinama i svojim nacijama kao i one koji su dolazili iz drugih područja u namjeri da i u ovim krajevima, i u najnovije vrijeme, posiju otrovno sjeme razdora i nesloge među narodima i ljudima“. Takva opredijeljenost i „jednodušan otpor“, istakao je Mikulić, potvrdili su se u odnosu na ubačenu militarističku grupu.⁴¹

Godinu dana kasnije Mikulić je boravio u Grudama koje su sloville kao izrazito nerazvijena općina Zapadne Hercegovine sa svega 2,8% zaposlenog stanovništva, kao izrazito emigraciono područje s velikim brojem *privremeno zaposlenih u inostranstvu* o čemu se, između ostalog, razgovaralo na proširenoj sjednici Sekretarijata OK SK.⁴² Ono što je Mikulića zabrinjavalo u ovom dijelu Hercegovine bila je tamošnja partijska organizacija ne samo njena aktivnost već i starosna i nacionalna struktura.

„Postavlja se pitanje zašto više mladih ljudi ne primete u SK. Možda je u pitanju sektaštvo, nepovjerenje prema ljudima. U izlaganju je rečeno da je poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ primljeno 14 novih članova, a da će uskoro biti primljeno još 20. Ja bih vam preporučio da na tome ozbiljno radite, da o tome razmislite, čak i šire u ovom regionu, potrebno je voditi računa kako ne bi došli u situaciju da zakukate što je malo Hrvata u SK, da ponovo dođete u situaciju da se to kvalifikuje kao znak nepovjerenja ovdašnjih komunista prema narodu. Govorim o tome grubo, ali ako bi

40 Isto.

41 Isto.

42 Smatrao je da domaćini u daljem dinamiziranju privrednog razvoja trebaju „poskočiti i pritegnuti opanke“ i privući velike privredne grupacije iz Bosne i Hercegovine i intenzivirati poljoprivrednu proizvodnju. Obećao je pomoć Republike kao i svoju ličnu podršku, posebno u neophodnom jačanju saobraćajne mreže i komunikacija s Mostarom.

stanje kakvo imate sada duže potrajalo, prirodno će se postaviti pitanje: da li je takav odnos prema ovom kraju i ljudima u njemu bio prožet reakcionarnim birokratskim razlozima pojedinaca u ovoj sredini, dakle, pripadnika hrvatske nacionalnosti, kojima, da bi sačuvali svoje pozicije, nije bilo u interesu da se vrata SK otvaraju za one kojima je u SK bilo mjesta. Ja, istina, govorim šta bi se moglo desiti, odnosno pravim određenu pretpostavku. Pitanje odnosa prema ovdašnjem svijetu vaša je stvar.⁴³

Smatrao je to odgovornošću i Centralnog komiteta na čijem čelu se nalazio i apelirao na fleksibilnost i *promišljanje* pri prijemu u Partiju, tj. ne držanje do tako oštrog kriterija, uvažavanje realnosti i izbjegavanje krutosti smatrajući da je dotadašnja praksa, označavajući sve religiozne manifestacije jednom ocjenom, imala itekakve manjkavosti.

Na to je upozoravala brojka od 10 000 isključenih članova u ovom dijelu Hercegovine koji su nakon 1953. godine isključeni zbog,⁴⁴ kako je bilo navedeno, religioznosti.

„Tada su iz SK otišli svi oni koji su zaigrali kolo pred Crkvom, oni čija je žena krizmala dijete, otišle su djevojke koje su se pod pritiskom sredine i roditeljske kuće morale vjenčavati u crkvi, itd. Sve je to rigorozno proglašeno religioznošću i povučena demarkaciona linija sa ateizmom. Možda takve greške pravimo i danas.(...) Na selu moramo nešto slobodnije formirati partijske organizacije, rekao bih da moramo formirati sa blažim kriterijima, a poslije na sebe primiti obavezu da novoprimiti članovi putem oblika idejnog rada, ideološkog obrazovanja, steknu ono što da tada nisu mogli steći. Nemojmo praviti velike probleme oko toga što ćemo u nekom selu biti u situaciji da nekog seljaka primimo

43 AFBiH, f. BM, kutija 19, Izlaganje na proširenoj sjednici Sekretarijata OK SK Grude, 22. 8. 1973.

44 Poslije Drugog plenuma CK SKJ 1953. godine održan je i Plenum CK SKBiH 12. i 13. jula 1953. godine, a potom i plenumi sreskih komiteta SK u cijeloj Hercegovini. Na ovim sastancima razgovarano je o radu i aktivnostima SK, tačnije o njihovim slabostima i pitanju dotadašnjeg odnosa prema članovima koji su se na netom završenom popisu stanovništva izjasnili kao pripadnici određene konfesije. Donesena je odluka o nužnoj *diferencijaciji*, tj. isključenju ovih članova, „onih za koje je bilo ocijenjeno da nisu dostojni uloge komunista“. Skoro jedna četvrtina ukupnog članstva uskoro je isključena iz SK. *Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost*, 106, 114.

u SK, a da će mu žena ići u crkvu. Niko od nas nije rođen kao komunista, komunista se postaje, a ne rađa. Pošto smo se povukli iz pojedinih sredina, pošto u njima mi nemamo organizacije, sad se pitamo zašto popovi, pa čak i pojedini nacionalisti i šovinsti vrše određeni utjecaj na ljude. Mislim da je to najviše zbog toga što nas nema tamo gdje su oni, što mi ne radimo, a ako mi ne radimo posljedice su poznate, zna se kome se otvara prostor za djelovanje.(...) Mladim ljudima u ovim krajevima treba prilaziti, govoriti im o vremenima i o ljudima, govoriti im o razvoju radničkog komunističkog pokreta i u ovom kraju. Te ljude treba rasterećivati onoga što im je stalno navaljivano kao breme na vrat, jer i ovaj kraj ima svoju drugu stranu, svoju drugu istoriju, koja je svjetlija.“⁴⁵

I u ovoj svojoj *lekciji* domaćem partijskom rukovodstvu govorio je da je opasnost od nacionalizma permanentna. Istakao je da nema mjesta „iluzijama da su nacionalisti do te mjere potučeni i poraženi“ već da „momentalno pritajeno djeluju“ i surađuju s „reakcionarnim klerom“ koji imaju veze i primaju direktive u „različitim centrima u inostranstvu“. Govoreći o različitim načinima rada koji su polučili značajno različite, po SK negativne rezultate, Mikulić je rekao:

„Govorili ste i o tome da kler okuplja mlade u crkvenim dvorištima, da utiče na njih. Vidite, oni su u tome veoma fleksibilni, primjenjuju veoma jednostavne oblike rada. Mi, međutim, mislimo da je organizovan rad sa omladinom i uticaj na nju nemoguć bez izgradnje velikih domova, sportskih sala, bez velikih novčanih sredstva. I pošto to sve ne možemo priuštiti, onda dižemo ruke od omladine, a stalno se bunimo protiv toga šta rade svećenici. Kao rezultat te naše nervoze javlju se zahtjevi da bi bilo najbolje zakonom zabraniti svećenicima da to rade. Bolje bi bilo, drugovi, da mi razmislimo o tome koje ćemo metode primjenjivati i kako ćemo raditi sa mladim generacijama.“⁴⁶

45 AFBiH, f. BM, kutija 19, Izlaganje na proširenoj sjednici Sekretarijata OK SK Grude, 22. 8. 1973.

46 Isto.

Na ovom sastanku Mikulić je kritizirao Partiju, tj. pojedince koji i pored „apsolutne većine komunista koji su stalno angažovani protiv nacionalizma“ pokušavaju „otvoriti vrata nacionalizmu i na ovom području“. Pomenio je svoje negativno iskustvo na „Šimićevim susretima“ u Drinovcima, „gorku pilulu“ kada je Ivi Frangešu, hrvatskom jezičaru i književnom historičaru, data riječ prije njega.⁴⁷ „Znate i na koga mislim. Ne treba ih imenovati. Ako treba, mogu i učiniti“ rekao je Mikulić ovo prilikom.⁴⁸

47 Prva kulturno-književna manifestacija „Šimićevi susreti“ održana je u maju 1964. godine u Drinovcima, Općina Grude, rodnom mjestu i u spomen pjesnika Antuna Branka Šimića i njegovog brata Stanislava. Ova manifestacija, kako je to zabilježio Hamdija Pozderac, imala je izuzetno važna zadatak u spektru kulturnog života, demokratizacije kulture SR BiH kao „zajednice zbratimljenih naroda i narodnosti - Srba, Muslimana, Hrvata i Jevreja“ i imala za cilj „afirmaciju tekovina revolucije (...) krvlju i borbom stečeno zajedništvo u bratstvu i jedinstvu i ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije i na ovom hercegovačkom kamenu“. Ivo Frangeš je govorio prvog dana šeste manifestacije 30. maja 1970. pa je, kako stoji u ovoj Mikulićevoj bilješci, on morao prepraviti svoj govor i odgovoriti Frangešu. Mikulić je narednog dana na Narodnom zboru govorio o brojnim ekonomskim, komunalnim, društvenim i političkim problemima ovog kraja u kojem nije bila razvijena industrija, djelovala usitnjena i nepovezana privreda, na snazi bila velika nezaposlenost i slično. Mikulić je nastojao ohrabriti auditorij „krupnim promjenama“ koje je učinilo republičko rukovodstvo koje, naglasio je, ulaže „značajne napore radi ublažavanja razlika stepena razvijenost pojedinih područja“. AFBiH, f. BM, kutija 19, Izlaganje na proširenoj sjednici Sekretarijata OK SK Grude 22. 8. 1973. i Životvorno sunce. Šimićevi susreti, Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje, 1981, 6-7, 15-16.

48 AFBiH, f. BM, kutija 19, Izlaganje na proširenoj sjednici Sekretarijata OK SK Grude 22. 8. 1973. Mikulić je još tokom pomenutog razgovora s *drugovima* iz Hercegovine 16. jula 1970. godine pomenio Ivu Frangeša i situaciju u kojoj se našao na manifestaciji Šimićevih susreta. Poziv i učestvovanje Frangeša na ovoj manifestaciji promatrao je u kontekstu nametanja superiornosti i upornog uplitanja susjednih republika koje su nastojale da utječu na situaciju i odnose unutar Republike. Međutim, napomenuo je i poražavajuću autopercepciju odgovornih u samoj Republici. Tom prilikom je rekao: „Moram da kažem da je bilo neukusno da su tamo namjestili da Frangeš dva puta govori povodom proslave braće Šimić. Uz to, imam i ozbiljnih primjedaba na sadržaj njegovog govora na tom zboru. No, to nije sad ni važno. Važno je nešto drugo, odnosno da je zapadna Hercegovina rodila i školovala ljude koji su kvalifikovanije mogli govoriti i o Šimićima i bilo bi normalnije da su oni govorili tamo, nego da govori neko ko nije iz tog kraja. Uostalom, imamo Akademiju nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini i ja ne vidim mnogo razloga zašto smo morali da taj govor povjerimo akademiku iz druge republike. Jer, Frangeš, ni niko drugi, neće niti može uticati na položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ja bih rekao da ponekad njihovo uplitanje u situaciju koju dovoljno ne znaju može da samo komplikuje našu situaciju. Neka to, opet, bude naša stvar. Slično je i sa pozivanjem funkcionera iz drugih republika da posjećuju Bosnu i Hercegovinu bez dogovora i konsultacija s nama i to direktno da idu u bazu. To nije uvijek nemoguće i ne bih rekao da je nepravilno, ali činjenica je da tu praksu praktikujemo smo mi Bosanci i Hercegovci. Niko nije pozvao Ivu Jerkića u Hrvatsku da negdje govori. Niko nikada nije mene pozvao u Makedoniju da idem govoriti, itd. Niko nijednog našeg funkcionera ne poziva da održi predavanje u Valjevu, Kruševcu, Tetovu, Karlovcu ili nekom

Isti dan Mikulić je boravio susjednoj općini, ali s druge strane Neretve, u Nevesinju u kojem je također govorio o stanju i aktivnosti, tj. neaktivnosti i nemoći Partije koja je brojala svega 600 članova (od 19 000 stanovnika općine). Ponovno je istakao „ozbiljne promašaje“ nakon 1953. godine kada su učinjena *masovna* čišćenja SK. „Imam osjećaj da je vaša organizacija opterećena sektaštvom iz ranijih vremena. Ne vjerujem da vaše mogućnosti za prijem u SK nisu daleko bolje i veće.“ I Nevesinjske je upozorio na fleksibilnost pri prijemu novih članova SK i to različitih nacionalnosti, jer ciljna grupa nisu bili, kako je rekao, „pečeni marksisti“ već „ljudi koji su spremni da se bore i koji će u SK učiti i saznavati ono što treba komunist da zna“.⁴⁹

I u narednom periodu Mikulić će biti čest gost u Hercegovini i razgovarati s *drugovima* na sjednicama opštinskih komiteta i sastancima međuopštinskih konferencija SK o političkoj situaciji. Ona će, kako će to istaći na sjednici Opštinske konferencije Mostar u aprilu 1975. godine, biti „pozitivna“ pri čemu je aktivnost SK, tj. „idejno-politička aktivnost SK“ bila „intenzivno dobra i programirana“.⁵⁰ Iako će pitanje *ekstremne orijentacije*, nacionalizma i njegove sprege sa centrima u drugim republikama i inostranstvu kao i malobrojnost organizacija SK i potrebi intenzivnijeg prijema u Partiju, uvijek biti predmet razgovora Branka Mikulića i njegovih domaćina u Hercegovini, fokus se postepeno prenio na problem privredne integracije i ekonomskog zaostajanja ovog dijela Republike. Problemi su i dalje bili brojni. Hercegovina je i dalje *patila* od nerazvijenosti privrede, malog broja investicija i konkretnih razvojnih programa, niskog broja nezaposlenih, velikog broja radnika zaposlenih u inostranstvu, problema njihovog zapošljavanja pri povratku u zemlju, slabe mreže puteva i povezanosti općina međusobno i sa drugim centrima, nedostatnosti mjesnog samodoprinosu, nezadovoljavajućom vodoopskrbom, sporom izgradnjom elektromreže (konkretno dalekovoda Grude-Duvno-Livno), neadekvatnom infrastrukturuom u oblasti školstva, zdravstva i slično.⁵¹

drugom mjestu. Ali, mislimo da na taj način ispoljavamo internacionalizam, a praktično ispoljavamo inferiornost prema drugima. Tu trebamo da uspostavimo princip pariteta. Moja tribina tebi, a tvoja tribina meni, jer u protivnom ti saopštavaš svoje stavove i svoje mišljenje i u svojoj i u mojoj publici, a meni ostavljaš samo moju publiku.“ AFBiH, f. BM, kutija 17, Završna riječ sa razgovora u Hecegovini, 16. 7. 1970.

49 AFBiH, f. BM, kutija 19, Izlaganje na proširenoj sjednici Sekretarijata OK SK Nevesinje, 22. 8 1983.

50 AFBiH, f. BM, kutija 15, Bilješka: Međuopštinska konferencija Mostar 26. 4. 1975.

51 Vrlo simptomatični su podaci koje Mikulić zabilježio na ovim sastancima. Prema njima, u Duvnu je 1975. godine živjelo oko 34 000 stanovnika. Od toga 82% živjelo je

Zaključak

Hercegovina sa svojih šesnaest komuna slovila je kao izrazito nerazvijeno područje u socijalističkoj Republici. U kontekstu sveopće integracije, i one društvene i privredne i uključivanja u razvojne tokove složenog procesa jačanja Bosne i Hercegovine, rukovodstvo je nastojalo snažnije uključiti i ovu regiju. U skladu s osnovnim postulatima dominirajućeg ideološkog koncepta i njegovog pogleda na svijet, akcenat je bio stavljen na privredni razvoj i industrijalizaciju. Ekonomska obnova i razvoj pretpostavljali su sređivanje političke situacije i učvršćivanja položaja jedine partije na vlasti.

Branko Mikulić, kao poseban gost i predstavnik republičkog rukovodstva, nastojao je tokom svojih izlaganja u Hercegovini, na javnim skupovima ili partijskim i sastancima općinskih rukovodstava, ukazati na nužnost uspostavljanja *klime međusobnog povjerenja, klime entuzijazma i novih radnih pobjeda*, kao i jačanje *povjerenja* između Mostara i drugih dijelova Hercegovine. Republika je obećavala pomoć *vrijednim rukama i vlastitim sredstvima radnih ljudi Hercegovine* u prevazilaženju nerazvijenosti i poticala industrijalizaciju, u prvom planu disperziju postrojenja velikih privrednih preduzeća (poput UNIS-a, Energoinvesta, Sokola i slično) posebno u zapadne dijelove Hercegovine. Pri tome, bilo je nužno stvoriti uslove za formiranje radničke klase, one koja će biti nosilac progresa i biti spona između postojećih tzv. čistih visokokvalifikovanih intelektualca i nekvalifikovanih radnika koji su, u potrazi za zaposlenjem, odlazili na rad u inostranstvo, najviše Njemačku i Austriju što je bilo i uzrokom zabrinjavajuće depopulacije, ali i pojave feminizacije i senilizacije ovih krajeva.

U Mostaru je u junu 1970. godine Mikulić govorio da će predstojeće godine biti presudne u rješavanju postojećih problema. Koncem 1972. godine u javnosti se operiralo sa podatkom da se trenutno u Zapadnoj Hercegovini vrše investicije u vrijednosti od 200 miliona dinara. Ukazivalo se na aktuelnu industrijalizaciju i izgradnju npr. Tvornice vratila i igličnih ležajeva u Ljubuškom,

od poljoprivrede, dok je svega 4,3 % bilo zaposleno. U Livnu je bilo zaposleno 10,4% stanovništva (4400) dok je broj radnika na tzv. privremenom radu u inostranstvu bio znatno viši (7500), a posao je tražilo još 800 radnika. Mikulić je na ovom sastanku govorio o planovima da Livno izraste u centar razvoja ovog dijela Republike. Na drugoj strani, u svojoj bilješci iz Duvna navodi da je izvjestan broj Duvnjaka ekstremno orijentiran i da je „reakcionarni kler povezan s nacionalistima“ u ovoj Općini.

AFBiH, f. BM, kutija 15, Bilješka sjednice OK SK Duvno, 15. 5. 1975. i AFBiH, f. BM, kutija 15, Bilješka: Sastanak OK SK Livno, 16. 5. 1975.

postrojenja sarajevskog Sateksa u Grudama, Tvornice tekstuiranog platna u Čitluku, postrojenja trebinjskog Alata u Posušju, Flašione HEPOK-a za crno vino u Čapljini i slično. Od posebnog značaja bila je izgradnja i modernizacija putne mreže, projekata koji se od konca 1960-ih provodio pod budnim okom Izvršnog vijeća Skupštine u cijeloj Republici, posebno asfaltne veze Posušje-Ljubuški, Posušje-Imotski-Split i Čapljina-Ljubuški-Vitina-Grude-Imotski.

Međutim, ako pomnije analiziramo Mikulićeva izlaganja, s ciljem doslovnog upoznavanja zainteresiranih s onim što je tačno rekao i naglasio, uočavamo koloplet problema s kojima se suočavalo i republičko rukovodstvo i lokalna uprava, ali i stanovnici ovog dijela Bosne i Hercegovine. U uslovima čvrste spona politike i ekonomije, jedinstvene plejade partijskih i političkih kadrova koji su trajno bili neraspoloženi prema bilo kakvim oblicima tzv. tehnomenadžerstva i samog pojma profit, tj. svega onoga što je na bilo koji način odstupalo od njihovih planova i bilo ili, pak, moglo biti van njihove kontrole, usvojeno je teško ostvarivano. Pri tome, povijesno naslijeđe, prvenstveno teške ratne traume kao i odnos prema Bosni i Hercegovine kao privremenom rješenju ili nezreloj zajednici, dodatno su otežavali situaciju u kojoj su odluke saveznog centra ili procesi u drugim republikama itekako imali utjecaja na Republiku i njene stanovnike.

Kao predsjednik CK SKBiH, kao Hrvat na ključnoj poziciji, Mikulić je početkom 1970-ih godina često bio gost u Hercegovini posjećujući komune i u njenom zapadnom dijelu. Razloga za to, posebno nakon pojave tzv. Hrvatskog proljeća, aktivnosti Matice hrvatske, studentskog pokreta, 21. sjednice Predsjedništva SKJ i upada naoružane grupe hrvatske emigracije u Bosnu i Hercegovinu, bilo je mnogo. Mikulić je u ovaj dio Republike odlazio s namjerom *konsolidacije partijskih redova* ističući da je SK odgovorna za to da ubijedi stanovništvo da pripada *slobodnoj i zbratimljenoj zajednici*. Isticao je da Partija vodi trajnu borbu, i ideološku i političku, za bratstvo i jedinstvo i da je prioritet da što više lokalnog stanovništva, tj. Hrvata ovog kraja stupi u njene redove i oživi njen rad. Podsjećajući na značaj Mostarskog savjetovanja iz 1966. godine, Mikulić je uporno ukazivao na nužnu dekonstrukciju *laži u istoriji* pojedinih krajeva, konkretno Zapadne Hercegovine i njenog stanovništva i eliminaciju nastojanja nametanja kolektive odgovornosti i prakse generaliziranja. Smatrao je dotadašnji odnos prema Zapadnoj Hercegovini i podozrenje prema njenom stanovništvu neprincipijelnim i neosnovanim insistirajući na tome da se takav odnos promijeni, počevši od strane *kadrova* koji su živjeli u Hercegovini pa sve do samog CK SKBiH. Na sastancima je kritizirao *drugove* za takav odnos,

pasivnost i konformizam pri čemu je, bez sumnje, kritika bila namijenjena uskim partijskim krugovima, a time i ostajala unutar njih.

Na drugoj strani, vrlo koloritno je govorio o pojedinim epizodama iz ovog dijela Hercegovine koje su dodatno trebale razbiti postojeće tzv. sumnje u pojedine krajeve i potvrditi opredijeljenost tamošnjeg stanovništva za socijalizam i ono što je on gradio. Mikulić je u svojim istupanjima nastojao pobuditi emocije, empatiju s ciljem snažnijeg uključivanja hrvatskog naroda u *socijalističku stvarnost* i njihovog integriranja u socijalističko društvo. To je smatrao preduslovom stvarnoj realizaciji ustavom deklarirane ravnopravnosti i jednakosti naroda i narodnosti, ali i stvarne ravnopravnosti svih šest republika u Jugoslaviji. Ovo pitanje postaje prioritet u kontekstu tzv. sređivanja političke situacije i prilika u SFRJ nakon 21. sjednice i zaključaka koji su bili usmjereni na preispitivanje dotadašnjeg odnos prema tzv. nacionalizmu i njihovim različitim varijacijama.

Mikulićeva agitacija za nužno provođenje zaključaka 21. sjednice bila je vrlo važna u kontekstu orijentacije aktualnog republičkog rukovodstva ka unutrašnjem jačanju SR BiH, njenom oblikovanju kao osobene državne, ali povijesne zajednice i njenih državnih prerogativa i jačanju njenog glasa u saveznom centru, tj. pozicije u federalnoj Jugoslaviji. Dešavanja u drugim republikama, konkretno SR Hrvatskoj i SR Srbiji, bila su, smatrao je Mikulić, stvar njihovih rukovodstava smatrajući da dotadašnje gledanje preko plota, tj. tendencija nametanja tutorstva nad republikom ili pojedinom, *svojom*, nacijom neprihvatljivom. Svako uplitanje, bilo političkih, partijskih ili intelektualnih krugova, smatrao je neopravdanim ističući da se, pa i u slučaju da su određene intervencije i bile opravdane, tako samo komplicira situacija u samoj Republici. Mikulić je u Hercegovini govorio da niko ne može utjecati na položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini osim njih samih. Pitanje odnosa prema svakom narodu ili pojedincu u Bosni i Hercegovini, naglašavao je, stvar je domaćeg rukovodstva i institucija. Rukovodstvo Bosne i Hercegovine bilo je odgovorno pred svojim narodom, odnosno narodima. Nerazumijevanje i nepoznavanje odnosa među narodima u SR Bosni i Hercegovini bilo je itekako prisutno u susjednim republikama, pri čemu, smatrao je Mikulić, republičkom rukovodstvu nije davana prilika da govori o tome.

Ustavne promjene početkom 1970-ih, Ustav iz 1974. i formiranje Predsjedništva, uspostavljanje značajnih naučnih, kulturnih i obrazovnih institucija, medijskih i izdavačkih kuća i slično trebali su pomoći *dovršavanju državnosti* SR Bosne i Hercegovine koja je potom postepeno, oslanjanjem na

vlastite snage, trebala riješiti brojne probleme i prevazići postojeće poteškoće. Međutim, iako su 1970-te godine značajnog progressa, očigledno da republičko rukovodstvo i planirana razvojna politika nisu bili u mogućnosti uskladiti potrebe ovog dijela Republike, mogućnosti lokalnog stanovništva i realnu perspektivu.

Također, život u Republici, a tako i Zapadnoj Hercegovini, značajno se razlikovao od onog mapiranog u partijskim dokumentima, brojnim zaključcima i rezolucijama. U skladu s ključnim procesima u Republici očigledno je da je postojala namjera da se izmijeni određena partijska praksa i osigura veća podrška širokih narodnih masa legitimaciji vlasti. Međutim, nacionalno pitanje, pa tako i nacionalna afirmacija, bili su pod strogim nadzorom rukovodstva koje je bilo u stalnom strahu da se ne pređe dozvoljena granica pri čemu je koristilo različita sredstva i metode da se ne naruši stroga bosanskohercegovačka nacionalna ravnoteža, onakva kakvu je ono zacrtalo. Uskost tako održavanog koncepta i nametanje tzv. nacionalnog reciprociteta, i u odgovornosti i u eventualnoj krivici zbog odstupanja, rezultirali su nezadovoljstvom pa i novim frustracijama.

BRANKO MIKULIC ON ACTIVITY AND WORK METHODS OF THE LEAGUE OF COMMUNISTS AND NATIONAL ISSUE IN HERZEGOVINA AFTER THE 21ST SESSION OF THE PRESIDENCY OF THE LCY

SUMMARY

The national issue was crucial in the context of the transformation of Yugoslav society from socialism to the desired communism. However, in federal Yugoslavia, this issue was proved highly dynamic, and it was resuscitated anew and interpreted significantly differently. Republic leadership in the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina forced the proclaimed principle of national equality, the dogma of brotherhood and unity; in addition, it was highly sensitive to any stepping out of the defined frame. It also listened carefully to impulses coming from other republics, following the events, especially in the Socialist Republic of Croatia and the Socialist Republic of Serbia, which could have affected the mood and activity of the population within the borders of Bosnia and Herzegovina. Based on the original archives, this paper focuses

on the President of the Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina Branko Mikulic during the early 1970s, a period of significant political turbulence throughout Yugoslavia. We indicated what he spoke about the position and activities of the League of Communists, the adopted national policy, the conclusions of the 21st session of the Presidency of the LCY and their implementation in Western Herzegovina. Mikulic has been visiting this part of the Republic intending to encourage the activities of the League of Communists, on the trail of the conclusions of the Mostar Consultation (1966), and remove the mortgage of ustashism from the position of Western Herzegovina, unfounded insistence on collective responsibility and generalization. He insisted that the local staff under the aegis of the Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina should solve problems in this part of the Republic, as well that interference from the Socialist Republic of Croatia and the Socialist Republic of Serbia makes the position of the people in Bosnia and Herzegovina onerous.

Ultimately, even though the 1970s was a decade of significant progress, the economic development of Herzegovina did not go according to plan and republic funds should have supported local loans and self-contributions to a greater extent. Life in Western Herzegovina has differed significantly from the model defined in party documents, numerous conclusions and resolutions. In congruence with the crucial transforming processes of Yugoslav federalism, there was no intention to change certain practices and attitudes of the Party. However, the national question, and thus the national affirmation, was under the firm supervision of the leadership, which was in constant fear of crossing the permitted border and disturbing the strict balance of nations of Bosnia and Herzegovina in conformity with its views and determinants.

Izvori i literatura

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Fond Centralnog komiteta

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Fond Branka Mikulića

Oslobođenje, Sarajevo 1972.

Bilandžić, Dušan, 1999, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden Marketing

- Dabčević-Kučar, Savka, 1997, *'71 – hrvatski snovi i stvarnost I–II*, Zagreb: Interpublic
- Goldstein, Ivo, 2003, *Hrvatska povijest*, Zagreb: Novi Liber
- Kamberović, Husnija, 2011, „Mostarsko savjetovanje 1966.“ u: *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo: Institut za istoriju, 150-180.
- Lučić, Ivo, „Šta je (bila) Bosna i Hercegovina i šta smo (bili) mi?“, u: *Status*, br. 14, proljeće 2010, 107-136.
- Mikulić, Branko, 1978, *Rasprave*, Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje
- Milovanović, Nikola, 1986, *Kroz tajni arhiv Udbe II*, Beograd: Sloboda
- Radelić, Zdenko, 2006, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991: od zajedništva do razlaza*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest
- Sarač-Rujanac, Dženita, 2020, *Branko Mikulić. Politička biografija 1965-1989*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu- Institut za historiju
- Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost*, Sarajevo: NIŠP Oslobođenje, 1977.
- Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971*, Zagreb: Meditor, 1994.
- Tripalo, Miko, 1990, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb: Globus
- Životvorno sunce. Šimićevi susreti*, Sarajevo: NIŠRO Oslobođenje, 1981.
- Uzelac, Milan, 2005, *Ono malo istine*, London-Sarajevo: Bosanska pošta AS

